

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В ПОЛЬЩІ: ТЕНДЕНЦІЇ 1990-2000-х років

Шлях здобуття незалежності та створення ефективних форм сільсько-господарських кооперативних утворень Польщі продемонстрували можливість швидкої і конкурентоспроможної трансформації соціалістичної системи господарювання, політичного інтегрування суспільства в ринкову загальноєвропейську економіку. Авторка на основі статистичних та нормативно-правових документів здійснила спробу узагальнити досвід польських кооперативів в сільському господарстві та визначити закономірності, тенденції та історичні особливості.

Ключові слова: кооператив, сільське господарство, управління, субсидії, тваринництво, паї.

Продукція сільського господарства в будь-якій країні виступає фундаментом для розвитку не лише економічного, а і політичного та культурного життя. Сучасний вкрай складний період життя України вимагає звернутися за досвідом найближчих сусідів по євроінтеграції. Цікавим і корисним прикладом виступають здобутки та форми втілення економічних перетворень в сільському господарстві Польщі. Кооперативний рух 20-х років ХХ ст. на теренах радянської України не зміг в повному обсязі продемонструвати прихований та нерозкритий потенціал. Актуальність та доцільність вивчення досвіду сільськогосподарської кооперації Польщі зумовлюється тим, що сьогодні сільгоспвиробникам потрібно розраховувати лише на власну кмітливість, енергійність та працьовитість. Отримати дотації від держави стає практично неможливо. Саме тому доцільним є вивчення вдалого досвіду сусіднього народу, який тісно пов'язаний також з економікою України. Таким чином, дослідивши всю сукупність факторів сучасного аграрного європейського ринку та практику проникнення на нього польських аграрних товаровиробників стане у нагоді сучасним українським фермерам, а можливо і фундаторів кооперативних сільгоспвиробників.

Постановка проблеми також зумовлена її науковим та практичним значенням. У науково-теоретичному плані вивчення зарубіжного кооперативного досвіду дасть можливість виявити об'єктивні закономірності та певні особливості його розвитку, що важливо для розуміння історичного процесу в цілому. З практичної точки зору важливість полягає у можливості використання світового досвіду для пошуку ефективних шляхів реформування, та подолання кризових явищ у сільському господарстві України які обумовлюються не лише проведенням АТО, а також і глибинними економічними процесами.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу статистичної інформації, урядових документів, опублікованих джерел, періодики комплексно висвітлити форми, методи запровадження та практику втілення сільськогосподарської кооперації в Польщі в 1990-2000-і роки, період переходу від соціалістичної до ринкової економіки. Здобуті знання не потрібно механічно намагатись перенести на українську землю, обов'язково слід врахувати специфіку національної історії, психологію та етнічну ментальність і лише тоді створити власну модель використання потенціалу кооперативного руху як носія

патріотичних ідей та шлях до формування свідомої національної спільноти з твердими патріотичними принципами.

Найбільш відомою українською є робота Л.О. Зашкільняка, М.Г. Крикуна «Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів» [19]. Сучасні українські історики не приділяли достатньої уваги дослідженню досвіду сусідньої країни. Можливо це було обумовлено невеликими територіальними межами, можливо політичними чинниками, адже українське керівництво традиційно схилилося до російсько-азійського напрямку (СНД). Обрана авторкою тема ще не була об'єктом спеціального наукового вивчення. Тому і виникла потреба в її розробці на основі польських урядових документів та опублікованих джерел з урахуванням новітніх підходів до наукового дослідження.

Аграрні перетворення в Польщі відбувалися на принципово відмінних засадах ніж у багатьох постсоціалістичних країнах. З 1970-х років польський уряд проводив цілеспрямовану політику по збільшенню приватних селянських господарств. Тому прийнятий в 1990 роки Закон про оборот земель не викликав в країні протесту та соціальної напруженості. Особливого розвитку набув кооперативний рух. Польща набула виняткового ефективного досвіду розвитку кооперації. Впровадження тут практично кожної інновації у організацію аграрної економіки починалася із реалізації низки пілотних проектів та наступною широкою пропагандою одержаного позитивного досвіду і навчання на такій базі всіх зацікавлених [22, с. 424].

На розвиток аграрного сектору та сільськогосподарських кооперативів Польщі значний вплив чинили зовнішньоекономічні фактори, особливо після відкриття аграрного ринку країни, пов'язаного із вступом країни до ЄС, створенням у країні спільних підприємств. Використовуючи дешеві польські ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції (особливо м'яса птиці), іноземні інвестори будували птахофабрики з вирощування бройлерів, не розвиваючи при цьому місцеву

сировинну комбікормову базу (оскільки не зацікавлені у вирощуванні зернових культур), завозячи готову продукцію із своїх країн. При цьому технологічний процес повністю розрахований на використання комбікормів іноземного походження. При виникненні негативних сигналів ринку (як економічних, так і політичних), існує загроза економічній діяльності птахофабрик через неможливість їх швидкого переведення на польський корм [21, с. 424].

Проте, такі явища не зупинили розвиток кооперативного руху в сільському господарстві Польщі. І хоча кількість самих кооперативів та їх членів у різних воєводствах відрізнявся, якість виконаних робіт і наданих послуг не поступалась іншим господарським структурам. При цьому першочергового значення кооперативи надавали оперативності та надійності наданих послуг, а також якості виконуваних робіт і виробленої продукції. З розвитком кооперативного законодавства зростає роль цих організаційних форм у розбудові сільських територій. Кооперативам надавалося право залучати до роботи у керуючі органи найманих працівників. Слід відмітити, що в Польщі часто під кооперативами розуміють ринкові організації фермерів – «групи сільськогосподарських виробників» як вертикально організовані добровільні організації, основною метою яких був спільний продаж продукції учасників. При цьому членство в таких групах виробників не передбачало змін у правах власності на засоби та предмети праці фермерів, у колективній власності знаходився лише прибуток, одержаний від спільної діяльності.

Програма модернізації і реструктуризації сільськогосподарського виробництва Польщі 2000-х років передбачала прискорене роздержавлення держгоспів. Це був болісний процес, який призвів до того, що близько чверті мільйона їх працівників втратили роботу, причому більшість з них потрапили до категорії хронічних безробітних. Водночас відбулося створення нових форм виробництва. На початку 2000-х років у Польщі було

29 господарств (з 2 тис. наявних), що мали площу більше 1 тис. га, з яких 11 належало фізичним і 18 – юридичним особам. 174 господарств мали площу від 500 до 1000 га, в тому числі 86 господарств були приватними і 88 – власністю юридичних осіб. Господарств площею від 100 до 500 га було 940, з яких 691 перебували у приватній власності і 249 – у власності юридичних осіб [1, с. 95]. У 2002 р. Урядовий центр стратегічних досліджень у Польщі підготував документ «Соціально-економічні трансформації в Польщі», у якому була представлена нова тактика і стратегія розвитку сільського господарства. На думку окремих науковців, епоха, коли ефективність галузі залежала від масштабів, завершувалась і було нагальним розвивати дрібне і середнє виробництва, як найбільш прийнятне до сучасних технологій, які зв'язані в першу чергу з виробництвом біологічно чистої продукції, попит на яку у світі зростає [1, с. 95]. Польща продовжувала неухильно шукати свого місця у системі європейського сільського господарства.

Сільськогосподарські кооперативи – це добровільні формування фермерських господарств, які дотримувалися пропорційності в реальній участі фермерів у кооперативній господарській діяльності і розраховані на отримання не прибутку, а справжньої виробничої вигоди їх учасників. У країнах ЄС вони були найзначнішими організаційно-економічними формуваннями, що забезпечували захист інтересів сімейних господарств від експансії великого, насамперед, монополізованого капіталу. Ними проводилась активна державна політика підтримки кооперативного руху. До кооперативів не застосовувалась практика подвійного оподаткування.

Діяльність кооперативів у країнах ЄС регламентувалась загальним Законом про кооперацію, який містив загально-кооперативні нормативи і положення щодо кооперативів. Законодавчо закріплювалась мінімальна кількість членів кооперативу. Вона мала бути не менше трьох осіб. Статутний капітал формувалась з обов'язкових паїв (іменних та

обмежених в передаванні). Його розмір залежав від виду діяльності кооперативу і фіксувався у зобов'язанні, яке підписував фермер. Пайові внески здійснювалися, як правило, через відрахування від виплат за доставку в кооператив продукції або надбавок в ціні на закуплені через нього товари. Фермери могли сплачувати кілька паїв в залежності від розмірів власного господарства і взятих зобов'язань у діяльності кооперативу. У деяких країнах ЄС паї вносились окремо на утримання поголів'я ВРХ, обсяг поставок і закупівлю продукції у кооперативі. Вони ставали власністю його члена і поверталися у випадку виходу зі спільного виробництва.

Діяльність кооперативу залишалась контрольованою. Внутрішній контроль проводили контрольні органи, обрані загальними зборами з членів і не членів кооперативу. У країнах ЄС серед інших видів і різновидів кооперативів найвищі економічні показники належали сільськогосподарським кооперативам. На кооперативи фермерів припадало близько половини загального обороту кооперативного сектора економіки. Представники уряду і сільськогосподарських кооперативних організацій спільно брали участь у визначенні цін на сільгосппродукцію, субсидування дрібних господарств, встановленні розмірів бюджетних асигнувань на підтримку певних галузей або в цілому фермерського господарства.

Кооперативи відігравали роль ефективного засобу залучення товаровиробників до великомасштабного агробізнесу, який давав можливість отримувати прибуток не тільки в сільському господарстві, а й від інших стадій руху продукції. Практично в усіх країнах ЄС простежувались три головні рівні організаційної ієрархії кооперативних організацій: місцевий, регіональний, національний. Молодочарські кооперативи поділялися на такі, що збирали молоко від своїх членів-клієнтів і переробляли його, і ті, які займалися лише його збиранням і реалізацією переробним компаніям. Серед фермерів-тваринників набула поширення торгівля худобою через коопера-

тивні аукціони. Саме тут швидко проводився відбір і сортування худоби, формування товарних партій, робилась попередня оцінка, забезпечувались умови для ділової комунікації. До розвитку маркетингової кооперації виробників спонукало піклування про справедливі ціни та надійні канали реалізації продукції.

В умовах кооперації фермери звільнялися від ряду не типових для сільськогосподарського виробництва функцій, пов'язаних зі збутом продукції, придбанням засобів виробництва, виконанням соціальних послуг. Разом з тим, розвиток сільськогосподарської кооперації захищав фермерські господарства в конкурентній боротьбі з монопольними структурами як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках збуту сільськогосподарської продукції.

У рамках реалізації програми вступу до ЄС Польща приділяла увагу підвищенню конкурентоспроможності свого господарства, в тому числі і через зміцнення кооперативних форм. Частково був врахований європейський досвід ефективної роботи на сільгоспринку саме цих виробництв, коли на них приходилося 50 % торгівлі засобами виробництва для сільського господарства, 60 % закупок сільгосппродуктів і сировини, 50 % переробки і 65 % об'єму кредитів для сільського господарства [12]. Кооперативи Польщі зуміли пристосуватись до ринкових умов господарювання. Водночас їх частка у виробництві залишалась незначною: мали 2,5 % посівних площ, зайнято було 55 тис. чол. Виробничі кооперативи були середніми за розмірами, концентруючи 350 га землі, щорічно виробляючи 700 тис. злотих товарів та послуг. У таких господарствах працювало близько півсотні працівників [1, с. 96].

Для полегшення збуту виробленої фермерами продукції кооперативи забезпечували її реалізацію через власну роздрібну торговельну мережу або на договірній основі перепродавали продукцію оптовикам чи безпосередньо в магазини. Великі об'єднання регіонального рівня здійснювали збут на національних оптових ринках і аукціонах,

виходили на зовнішні ринки. У Франції вони експортували 60 % загального обсягу свіжих овочів, фруктів, 50 % зерна, 40 % молока і молочних продуктів, 25 % столового вина [2, с. 92].

Польська держава підтримувала сільськогосподарські кооперативи. Як вже зазначалося, питання підтримки кооперативів й інших об'єднань виробників регулював Закон «Про групи сільськогосподарських виробників та їх об'єднання». Крім того, Постановою Міністра сільського господарства та сільського розвитку Польщі від 20 квітня 2007 р. було встановлено перелік продуктів (груп продуктів), що підпадали під заходи фінансової допомоги.

Кооператив, який бажав отримати допомогу, мав підтвердити документально, що понад половину обсягів реалізації становлять ті продукти, для яких він був утворений, і які були вироблені в господарствах своїх членів. Починаючи з 16 липня 2007 року Регіональні Відділи Агентства реструктуризації та модернізації сільського господарства приймають рішення про надання фінансової допомоги з врахуванням місцезнаходження кооперативу (кооператив має знаходитись у сільській місцевості).

На кредит могли сподіватися ті кооперативи, які були утворені згідно із Законом «Про групи сільськогосподарських виробників та їх об'єднання» з урахуванням їх місцезнаходження. Польща набувала досвіду підтримки обслуговуючої кооперації.

У Польщі, де зміни у сільському господарстві були проведені динамічно, а в деяких аспектах – і революційно, інформаційно-консультативну функцію взяли на себе державні служби дорадництва. Для виявлення проблем і вироблення пропозицій щодо їх усунення в системі дорадництва широко розповсюджено створення цільових дискусійних груп, до яких може бути залучалося від 5 до 30 осіб [3].

Основною метою створення дискусійних груп було вербальне вирішення проблем землеробів, ініціювання прийняття індивідуального або колективного рішення. Дорад-

ник брав участь в дискусіях на всіх етапах розв'язання проблем, починаючи від точного аналізу ситуації, ідентифікації проблеми і з'ясування причин, аж до визначення мети і розробки альтернативних шляхів розв'язання проблем. Роль дорадника полягала в тому, що він ставив питання, проводив дискусію, розробляв пропозиції, передавав інформацію, пропонував альтернативні рішення, визначав час, плюси і мінуси пропонованих рішень.

Польща використовувала кращі міжнародні підходи стосовно забезпечення сталого розвитку у сфері підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Разом з тим, все частіше невід'ємною складовою соціально відповідального бізнесу ставали питання охорони навколишнього природного середовища, зменшення техногенного навантаження на нього. З іншого боку, ефективне використання довкілля та його компонентів в свою чергу ставало значним чинником який примушував сільськогосподарських товаровиробників звертати увагу на них з метою забезпечення конкурентоспроможності своїх товарів.

Наразі, виходячи з аналізу міжнародного досвіду, можна виділити декілька основних напрямків діяльності обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, які безпосеред-

ньо впливають на екологічну складову: прийняття рішення та реалізація проектів виробництва, переробки сільськогосподарської продукції; діяльність з організації органічних виробництв та їх сертифікації; забезпечення потреб господарств, що входять до складу кооперативів у наукових розробках, досвіді впровадження найкращих технологій та управління; реалізація проектів із забезпечення використання альтернативних джерел енергії та переробки відходів виробництва.

Польський історичний досвід продемонстрував те, що головним локомотивом економічного зростання в умовах інтегрування сільськогосподарського виробництва мають стати не великі та багаточисельні приватні чи акціонерні сільськогосподарські товарні підприємства, а невеликі за кількістю пайові кооперативи, досвід яких можна вивчати за результатами діяльності як польських селян, так і українських в роки запровадження НЕПу в 20-ті роки ХХ ст. Мобільність, зацікавленість в результатах своєї діяльності, участь у розподілі прибутків, формуванні стратегії розвитку, державна підтримка як на місцевому, регіональному, державному і європейському рівні стали запорукою стрімкої інтеграції польських селян в світову ринкову економіку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрная реформа в странах Центрально-Восточной Европы и России (1990-2000). – М.: Наука, 2003. – 255 с.
2. Волик А.М. Економічний механізм діяльності кооперативних формувань у зарубіжних країнах / А.М. Волик // Економіка АПК. – 1998. – № 1. – С. 90-95.
3. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: agroconf.org/.../dosvid-kanady-es-polityky-pidtrymkysh-obslugovujuchy-kooperatyviv1_0.pdf (18.01.2015)
4. Majcherek J.A. Pierwsza dekada III Rzeczypospolitej 1989-1999. – Warszawa, 1999. – 258 с.
5. Parzymes S. Polska w negocjacjach o wstępie do UE. – Warszawa. – 1998. – 20 с.
6. Piecuch H. Służby specjalne atakują: Od Jaruzelskiego do Kwaśniewskiego. – Warszawa. – 1996. – 240 с.
7. Pierwsza dekada niepodległości: Proba socjologicznej syntezy / Pod red. E. Wnuk-Lipińskiego i M. Ziolkowskiego. – Warszawa. – 2001. – 160 с.
8. Podgorecki A. Społeczeństwo polskie. – Rzeszow. – 1995. – 180 с.
9. Polska i jej nowi sąsiedzi: 1989-1993 / Praca zb. pod red. H. Pracowitego. – Poznań. – 1994. – 420 с.
10. Polska polityka zagraniczna w procesie przemian po 1989 / Pod red. A. Żukowskiego.-Olsztyn. – 1999. – 310 с.
11. Przeobrażenia w urynkowieniu polskiej gospodarki / Pod red. M. Syrka. – Katowice. – 1995. – 160 с.
12. Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z Unia Europejska i globalizacji. – Warszawa. – 2000. – Cz II. – С. 233.
13. Raciborski J. Polskie wybory. Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego 1989-1995. – Warszawa. – 1997. – 110 с.

14. Studia nad reformowaną gospodarką: Aspekty instytucjonalne / Red. M. Okolski, U. Sztanderska. – Warszawa. – 1996. – 220 с.
15. Świat elity politycznej / Pod. red. W. Wesolowskiiego i I. Pankow. – Warszawa. – 1995. – 310 с.
16. Świda-Ziemia H. Wartości egzystencjalne nriodzierzy lat dziewięćdziesiątych. – Warszawa. – 1998. – 280 с.
17. The Unplanned Society: Poland During and After Communism / Ed.by J.R. Wedel. – New York. – 1992. – 240 с.
18. Zagorski Z. Społeczeństwo transformacyjne. Klasy i warstwy Polski postkomunistycznej. – Wrocław. – 1997. – 310 с.
19. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
20. Zbiorowi aktorzy polskiej polityki / Pod red. J. Wasilewskiego. – Warszawa. – 1997. – 180 с.
21. Щодо досвіду розвитку кооперації в аграрному секторі Польщі Сахно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/424/>.

*И. А. Селиванова-Зеркаль,
МЗОШ №19, г. Николаев, Украина*

К ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ В ПОЛЬШЕ: ТЕНДЕНЦИИ 1990-2000-х годов

Путь обретения независимости и создания эффективных форм сельскохозяйственных кооперативных образований Польши продемонстрировали возможность быстрой и конкурентоспособной трансформации социалистической системы хозяйствования, политического преобразования общества и интеграция в рыночную общеевропейскую экономику. Автор на основе статистических и нормативно-правовых документов осуществила попытку обобщить опыт польских кооперативов в сельском хозяйстве и определить закономерности, тенденции и исторические особенности.

Ключевые слова: кооператив, сельское хозяйство, управление, субсидии, животноводство, паи.

*I. Selivanova-Zerkal,
MCS, Mykolaiv, Ukraine*

ON THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATIVES IN POLAND: TRENDS 1990-2000-ies

Path independence and the establishment of effective forms of agricultural cooperative education Poland demonstrated quick and competitive transformation of the socialist economic system, the political transformation of society and integration into the European economy market. In terms of scientific and theoretical study of foreign cooperative experience will enable the objective to detect patterns and certain features of its development, it is important to understand the historical process as a whole. From a practical point of importance is the possibility of using the experience to find effective ways to reform and overcome the crisis in agriculture in Ukraine are conditioned not only holding ATO, as well as underlying economic processes.

The purpose of the study is that by analyzing statistical information, government documents published sources, periodicals highlight the complex forms, methods of implementation and practice implementation of agricultural cooperatives in Poland in the years 1990-2000, the period of transition from a socialist to a market economy. The acquired knowledge should not try to mechanically move on Ukrainian soil, be sure to take into account the specifics of national history, psychology and ethnic mentality and only then create your own model using the potential of the cooperative movement as a carrier of patriotic ideas and the way to forming a national community conscious of solid patriotic principles. Author chosen topic has not yet been the object of special scientific study. Therefore there is a need in its development from the Polish government documents and published sources with the latest approaches to research. Agricultural transformation in Poland took place on fundamentally different principles than many post-socialist countries. Since the 1970s, the Polish government pursued a deliberate policy to increase private farms. Therefore, in 1990 adopted the Law on land not turn brought the country's protest and social tensions. Special development came cooperative movement.

Poland has gained exceptional experience of effective cooperation. Implementation here almost every innovation in the organization of agrarian economy began to implement a series of pilot projects and following extensive propaganda received positive learning experience and on this basis all concerned. Thus, the protection and use of the environment

are considered an integral connection with issues of agricultural economy that includes fisheries, marine products, forestry and forestry raw materials.

Polish historical experience has shown that the main engine of economic growth with the integration of agricultural production should be no large and numerous private equity or commodity agricultural enterprises, and small number of mutual cooperatives, which experience can learn the results of a Polish peasants and Ukrainian during the introduction of the NEP in the 20 years of the twentieth century. Mobility, interest in their activities, participate in the distribution of profits, strategy development, government support as local, regional, national and European level were key to the rapid integration of Polish peasants in the global market economy.

Keywords: cooperative, agriculture, management, subsidies, livestock, shares.

Рецензенти: *Тригуб П. М.*, д-р іст. наук, проф.;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.

© Селіванова-Зеркаль І. О., 2015

Дата надходження статті до редколегії 24.01.2015